

Utstillingsanmeldelse

En viktig og sympatisk utstilling

Våre hellige rom
Seks religioner på vandring
Interkulturelt museum, Oslo
25.10.07 – 31.12.09

Berit Thorbjørnsrud
Institutt for kulturstudier og orientalske
språk
Universitetet i Oslo

Myter om religiøsitet og integrasjon

I norske medier er det en klar tendens til å fokusere på religion som noe problematisk. Norge fremstilles som "et av verdens mest sekulære samfunn", og det mer enn antydes at religiøse mennesker bør forlate middelalderen og akseptere at de lever i det 21. århundre. Denne religionsskepsisen bidrar til å skjule både mangfoldet og aktivitetsnivået i religiøst liv i Norge. Særlig har den rammet de nye religiøse minoritetene som enten omtales som problematiske (muslimer), eller knapt omtales i det hele tatt (for eksempel sikher og hinduer). Man kan lett anta at dette bidrar til å forsinke deres integreringsprosess i Norge.

Mennesker med ulik religiøs tilhørighet har over lang tid vandret inn til Norge. Mange planla kun korte arbeidsopphold, men endte med å sette bo. Parallelt med at planene ble endret begynte mange et møysommelig arbeid med å bygge opp egne livskraftige trossamfunn etter modell av dem de hadde forlatt. De måtte finne egne lokaler, hente religiøse eksperter og

gradvis importere det nødvendige religiøse utstyr. Oversett av flertallet har disse minoritetene drevet et langvarig arbeid for å feste sine religiøse røtter i Norge. Prosessen har vært preget av aktiv og kreativ tilpasning til storsamfunnet, som igjen har medført at deres trossamfunn og religiøse praksiser nødvendigvis er blitt mer eller mindre forskjellig fra den de en gang forlot i opprinnelseslandet. Gjennom å etablere sine egne trossamfunn har de religiøse minoritetene både direkte og indirekte bidratt til å forandre det norske landskapet. Men fortsatt er mange av disse trossamfunnene lite kjente for flertallet, og dermed er også de faktiske religiøse integreringsprosessene lite forståtte. Dette gir grunnlag for mange myter om at minoriteters innsats for å skape sine egne religiøse møteplasser representerer en "uvilje mot å integrere seg". Dette oppleves sårende for mange som med kjærlighet og offervilje har investert store ressurser i å utvikle for eksempel sikhisme eller hinduisme i Norge.

Med ønske om synliggjøring og refleksjon

Med utstillingen "Våre hellige rom" ønsker Interkulturelt museum i Oslo (IKM) å komme forbi medienes konfliktperspektiv og i stedet bidra til å synliggjøre noen religiøse minoriteter (jøder, katolikker, muslimer, hinduer, buddhister og sikher) på deres egne premisser. I stedet for å opprettholde myten om minoritetenes motstand mot integrering, ønsker IKM å fokusere på minoritetenes etablering av egne hellige

rom som en manifestasjon av nettopp deres vilje og evne til tilpasning. Dette representerer ikke et luftig, ideologisk betont ønske om å vise regnbuesamfunnets glade harmoni, men er tydeligvis valgt for å synliggjøre den empiriske virkelighet som ofres gjennom medienes konfliktperspektiv. Denne virkeligheten er høyst reell, og for å oppnå bedre innsikt i vår felles norske samtid er det særdeles viktig at den synliggjøres. IKM inntar ingen religiøs posisjon, men museet ønsker å inspirere besøkende til å reflektere over fellesmenneskelige eksistensielle spørsmål. Ifølge museumsdirektør Vibeke Mohr ønsker museet å invitere til ”samtale, refleksjon og undring om religion, om det hellige i menneskers liv” (Katalogen 2007, s. 5). Og museet håper at ”de besøkende kanskje kan få ny innsikt i egen tro, eller ikke tro, i lys av hva andre tror på”. Og videre at utstillingen kan gi ”kraft til å åpne for grunnintuisjonen hos alle om ærefrykt for sårbart liv og fellesskap” (Ibid). Museets utgangspunkt er at et demokrati bygger på at medlemmene er villige til å erkjenne hverandre som likestilte, og at denne erkjennelsen av andre skaper en interesse for hverandres egenart. Denne interessen mener Mohr bør utvikles gjennom kunnskap og slik ”gro til forståelse og ny innsikt” (Ibid.). Museet ønsker derfor å tilby kunnskap og slik bidra til å motvirke fordommer og diskriminering og i stedet fremme forståelse og respekt for det eksisterende mangfoldet i dagens Oslo.

Utstillingen som består av små rekonstruksjoner av møteplassene til seks ulike trossamfunn, supplert med informasjon om deres historie i Norge, religiøse lære og ritualer, har altså flere ulike mål, og den kan dermed ”besøkes” på ulike måter. For den som er ukjent med den nåværende religiøse pluralismen i Norge, ønsker den å tilby et første innsyn i ukjente virkeligheter. For

andre ønsker den å tilby mer konkret kunnskap om trossamfunnene og dessuten en større innsikt i de religiøse integreringsprosessene. Samtidig ønsker utstillingen altså å berøre de besøkendes eget forhold til det hellige og inspirere dem til eksistensiell refleksjon. Sist men ikke minst, ønsker den å tilby medlemmene av de respektive trossamfunnene en mulighet til å oppleve den anerkjennelse det representerer å bli vist fram på en offentlig majoritetsarena.

Dette er ambisiøse mål, og det er umulig å si hvorvidt eller i hvilken grad IKM vil lykkes. Men utstillingen er laget med en tydelig respekt for de trossamfunnene som stilles ut, og på meg som religionsforsker gir den et sympatisk inntrykk. Utstillingen vekker min interesse og for meg lykkes den i å gjenskape noe av det spesielle med slike ”hellige rom.”

Hvordan synliggjøre religiøse minoriteter?

IKM fokuserer på det religiøse mangfold i Oslo og har valgt ut den største menigheten tilhørende jødedom, katolsk kristendom, islam, hinduisme, buddhisme og sikhisme. Utstillingens kjerne er rekonstruksjoner av Det Mosaiske Trossamfunns synagoge, St. Halvard katolske kirke, Central Jamaat-e-Ahl-e-Sunnats nye moske, hindutemplet Sivasubramanyar alayam, buddhisttemplet Khuong Viet og sikhtemplet Gurduara Sri Guru Dev Ji.

”De hellige rommene” er rekonstruert med relativt enkle midler, men med stor vekt på detaljrikdom. Mursteinsveggene i St. Halvard er for eksempel gjenskapt med plater med mursteinsmønster; inventaret i moskeen er laget av sponplater osv. Dette kan oppleves urovekkende ”billig”, men det balanserer – akkurat. For det første fordi det samlede arbeidet utstråler omsorg og respekt, og for det andre fordi klipp- og

limestetikken nettopp illustrerer mange trossamfunns møysommelige arbeid med å gjenskape sine rom i Norge. De har holdt til i leiligheter, villaer eller gamle fabrikklokaler, og mange gjør det fortsatt. Samtidig drømmer alle om egne praktbygg slik for eksempel Ahl-e-Sunnat har lyktes å få til med sin nye moske på Grønland i Oslo. Mange har også måttet klare seg med billige versjoner av de nødvendige rituelle gjenstandene, men gradvis skiftes disse ut gjennom gaver og medlemmenes felles innsats. Dermed får også utstillingens billige kopier en spesiell betydning.

IKM poengterer at det hellige roms utvikling kan leses som en illustrasjon på en gruppes historie og integrasjon i Norge. Til forskjell fra hinduene som har en relativt kort historie i Norge, har for eksempel katolikkene klart å bygge St. Halvard som en katolsk kirke. Dette illustrerer katolikkenes lengre historie og bedre finansielle situasjon i Norge. Hinduenes tempel er fortsatt i et gammelt fabrikkbygg, men også de er på vei mot en større kontroll over egen kultiske arena. Denne prosessorienterte analysen representerer et viktig poeng, men IKM kunne gjort mer for å synliggjøre den. Museet kunne for eksempel dokumentert med bilder hvordan et eller flere av disse hellige rommene har utviklet seg fra etableringen og fram til i dag.

IKM vektlegger at besøket på utstillingen skal minne om et besøk i et ekte hellig rom, og at det skal inspirere til refleksjon gjennom at flere sanser stimuleres samtidig. Utstillingen starter derfor i et vaskerom å la det man finner i en moske. Man oppfordres til å ta av sko og skifte til tøfler og eventuelt å vaske hender. Ved inngangen til moskeen oppfordres man til å ta av tøflene. Ved inngangen til sikhtemplet henger safrangule silkesjerf som de besøkende (kvinner og menn) kan anvende for å dekke hodet. Ved

synagogen henger det kippaer (kalotter) som menn kan anvende. Slik oppfordres man til selv å underkaste seg noen av de rituelle forskrifter som gjelder for slike rom, og som intenderer å skape ærbødighet i den besøkende.

I de forskjellige "hellige rommene" anvendes deres særegne lydbilde: i St. Halvard spilles katolsk sang, og i moskeen hører man Koranresitasjon. I tilknytning til hvert trossamfunn vises det en film fra dets rituelle liv. Flere av disse filmene gir fascinerende innsyn i religiøs aktivitet i dagens Norge. I filmen fra sikhtemplet ser vi vekselvis menigheten delta i et rituale og kjøkkenkomiteen streve for å lage mat til festen etterpå. Gjennom solfylte vinduer skimter man samtidig tungtrafikken på E6 som suser forbi. I filmen fra hindutemplet ser man folk vandre i prosesjon fra templet i den gamle fabrikkbygningen ned til nabolagets Vesletjern hvor det gjennomføres et rituelt bad av en av gudestatuene. Dette ritualet transformerer Vesletjern – for hinduene – til en hellig innsjø. Derfor hopper også mange i vannet, til mye latter og glede. I motsetning til filmene som viser kvinner, menn, voksne og barn i ulike former for aktiviteter, viser filmen fra moskeen nesten utelukkende bilder av muslimske menn i kollektiv bønn. Vi får kun et bittelite skimt av kvinnene i deres avdeling. Dette bidrar til å skjule at muslimske kvinner i Norge benytter moskeen til sin religionsutøvelse i langt større grad enn hva som er vanlig i muslimske land. Vi får heller ingen opplevelse av hvordan moskeen også anvendes til fellesmåltider og fest. Til tross for fine bilder av ansikter konsentrert i bønn benyttes ikke denne filmen til å si noe nytt om moskeer. Tvert imot synes den å velge presis den samme billedgjøring som velges nær sagt hver gang noe skal sies om muslimer. I en utstilling om hellige rom er det selvsagt

sentralt å synliggjøre bønn, men fordi bilder av menn på rekke i svært mange andre sammenhenger anvendes til å fremstille muslimer som representanter for et kollektiv ”styrt av islam”, forventet jeg en mer inspirert film i denne utstillingen. Min vurdering kan selvsagt ha sammenheng med at jeg har studert hvordan islam og muslimer presenteres i norsk offentlighet. Dermed vil jeg raskere gjenkjenne negativ stereotypisering av muslimer enn av for eksempel hinduer. Kanskje vil en hinduforsker gjenkjenne unødvendig eksotisering i ”sin” film. Men filmen fra hindutemplet har uansett et potensiale til å overraske tilskuere som ikke er eksperter. Filmen fra moskeen vil derimot være gjenkjennelig for alle som har sett på fjernsyn eller lest aviser. Og det er nettopp fraværet av overraskelse jeg reagerer på, og som jeg oppfatter som et uttrykk for IKMs manglende varsomhet i forhold til vår tids økende islamofobi.

I tilknytning til synagogen er det verken lyd eller film, men dette forklares gjennom ortodokse jøders forbud mot å tenne ild på sabbaten. Dette forbudet har blitt utledet til å innbefatte bruk av elektrisitet, hvilket umuliggjør film og lydopptak. Fraværet av lyd og bilde skaper et tomrom og øyeblikkelig et spørsmål om man i synagogen ikke kunne ha gjort ”et lite unntak”. Men så minnes man altså på at for ortodokse jøder representerer dette nettopp et symbol på sabbatens hellighet. Fraværet av film bidrar slik til å gi utstillingen autenticitet, og det inspirer til undring for en som ikke selv er ortodoks jøde.

Utstillingen gir mange interessante eksempler på tilpasning til lokale forhold: Buddhistiske munkes som har endret sine bønnetider for at de skal passe bedre til arbeidslivets rammer; muslimske bønnere som nå utføres inne i moskeen og ikke kringkastes fra høyttalere i minaretene; hin-

duer som har flyttet et rituale til fellesferien og som av hensyn til naboene har endret eget lydbilde. Dessverre har ikke IKM selv tatt denne problemstillingen på alvor, og dermed forstyrrer lydene fra hindutemplet både den kontemplative sangen ”i” St. Halvard og forsøket på å gjenskape buddhistenes stillhet i naborommene. Lydene som akkompagnerer hindurituale er helt fine når man er ”hos” dem, men uskermet gjenskaper de problemet hindumenigheten i Oslo lenge har arbeidet for å løse. Det er synd.

Det er en styrke ved utstillingen at den klart viser mange slike former for tilpasning. Men i omtalen av Oslos to praktmoskeer understrekes dette poenget på en måte som synes å bryte med hele utstillingens idé om å skape respektfull forståelse. World Islamic Missions moske – bygget i tradisjonell stil – beskrives som en persisk juvel, men også som en illustrasjon på diasporamuslimers tendens til ”å skape en lukket og fraværende virkelighet i moskeene, skjermet fra det fremmede majoritetssamfunnet på utsiden” (Katalogen, s. 65). Innvendig beskrives den som ”dunkel og lukket” (Ibid.). Ahl-e-sunnats moske fremheves som et brudd med dette. Den er ”bygget på norsk vis”, og med unntak av minaret og kuppel ”kunne den vært en hvilken som helst norsk offentlig bygning”. Arkitekturen beskrives som åpen, lys og inkluderende, hvilket beskrives som illustrerende for menighetens holdning til det norske samfunnet (Ibid.). ”Ahl-e-sunnat ønsker å tone ned sin forskjellighet fra majoritetssamfunnet, og presentere seg som en gruppe fullverdige norske borgere” (Katalogen, s. 119). En slik normativ differensiering mellom Oslos to praktmoskeer er ytterst problematisk. For det første skyldes Ahl-e-sunnats ”norske” arkitektur – i følge mine informasjoner – kommunale

myndigheters vilje til å overstyre menighetens eget ønske om å bygge i samme stil som World Islamic Mission, og for det andre er det vanskelig å forstå de negative tolkningene av tradisjonell moskearkitektur.¹ Hvorfor er det en fordel at en moske ser ut som et hvilket som helst kontorbygg? Og på hvilket grunnlag beskrives disse to muslimske menighetene som forskjellige i åpenhet og tilpasningsvilje? World Islamic Mission har siden moskeen ble ferdig hatt en særdeles åpen profil, og begge moskeene nedlegger store ressurser i å motta ikke-muslimske besøkende, og begge anvender sine bygg til mange ulike aktiviteter. Empirisk synes arkitekturtolkningene å være uten fundament, og man kan undres over dette plutselige brudd med utstillingens vilje til respekt og forståelse. Ville man for eksempel antydte at Khuong Viet templet tradisjonelle buddhistiske arkitektur representerer en lukket og innadvendt holdning?

Hellige rom i diasporaen

Utstillingens tematiske stikkord er hellige rom og diaspora, det vil si hvordan religiøse minoriteter etablerer sine hellige rom i diaspora. Dette er interessante, men utfordrende stikkord, for hva vil det si at noe er hellig, og hvordan skal vi forstå begrepet diaspora? Kan for eksempel religiøse minoriteter bevege seg ut av diaspora eller representerer det en evig tilstand?

Begrepet diaspora (av gresk: spredning) ble opprinnelig brukt om jødene. I deres forestillingsverden representerer Israel et – for dem – område med en helt spesiell status. Og etter utdrivelsen fra Jerusalem opprettholdt jødene et håp om å vende tilbake for å gjenoppbygge templet som et kultisk sentrum. I dag brukes imidlertid diasporabegrepet om ”alle religiøse samfunn som

har måttet forlate hjemlandet og starte på nytt et annet sted. Begrepet betegner altså en gruppe mennesker i et religiøst fellesskap i et fremmed land hvor den rådende religion er en annen enn den diasporagruppen praktiserer” (Katalogen, s. 13). Denne vanlige definisjonen reiser flere viktige spørsmål: Hvor lenge er det nyttig og riktig å omtale det som faktisk blir gruppens hjemland (Norge) som fremmed? Og hvis gruppen ikke lenger oppfatter landet de bor i som fremmed, utgjør de da en diaspora? I så fall, i forhold til hvilke kriterier?

Begreper må skiftes ut etter som virkeligheten endres. I Norge er vi for eksempel i ferd med å begrense bruken av begrepet innvandrere. Man har innsett at det å omtale mennesker som er født i Norge som norske statsborgere, som 1. generasjons, 2. generasjons og eventuelt 3. generasjons innvandrere fungerer ekskluderende. I forhold til å forstå årsakssammenhenger har det også vist seg å ha et svakt forklaringspotensiale å anvende denne typen kategorier. Dermed oppfordrer Arbeids- og inkluderingsdepartementet nå til å anvende slike begreper med varsomhet og kun i de sammenhenger hvor de er klart relevante.

Erfaringene fra debatten om innvandrerbegrepet bør anvendes til også å stille spørsmål ved diasporabegrepets beskrivelse av gruppens bosted som ”fremmed land”. Hva med for eksempel etniske norske katolikker, befinner de seg i et fremmed land? Kan man virkelig hevde at Norge plutselig blir et fremmed land i det man konverterer? Hvilket land blir i så fall deres ”kjente land”? Vatikanet? Bidrar ikke dette til å ekskludere mennesker, og igjen – hvilket forklaringspotensiale har det?

Jøder betegner ikke seg selv som en diaspora fordi Norge er fremmed, men fordi de har en forestilling om et kultisk sentrum et annet sted. Dermed ville det

heller ikke gjøre noen forskjell om flertallet i Norge var jøder. De store kirkesamfunnene har hatt en forestilling om at den som styrer territoriet, styrer religionen (*cujus regio, eius religio*); det innebar at der katolikker styrte rådet også Den katolske kirke, og der ortodokse styrte rådet Den ortodokse kirke. Gradvis ble det imidlertid gitt adgang for kirkesamfunn til å etablere seg på andres territorium, men med et unntak: Ingen misjonering. I pakt med dagens forståelse av religionsfrihet har kirkesamfunn full tillatelse til å etablere seg og drive menighetsarbeid for egne medlemmer på en annen kirkes territorium. Misjonering er ikke forbudt, men det oppfattes likevel som et brudd på "kristen folkeskikk".² Ut fra slike prinsipper befinner katolikker og ortodokse seg – i Norge – på protestantisk territorium, og dermed i en form for diaspora. I Russland som er anerkjent som Den ortodokse kirkens territorium, befinner igjen protestanter seg i denne samme typen diaspora. Muslimer deler verden inn i islamsk og ikke-islamsk territorium. Der muslimene er i flertall og har statsmakt defineres territoriet som islamsk, alt utenfor representerer en form for diaspora.

Det er mulig at man i debatten om diasporabegrepet burde vende tilbake til de ulike religionenes egen territorieforståelse. Kanskje er det mest sentrale ved en diaspora at de forholder seg til et religiøst hierarki hvis øverste ledere befinner seg et annet sted. I hvert fall burde man behandle kriterier som "fremmed land" med stor varsomhet.

Det hellige

IKM har samlet seks rom som de betegner som hellige. Samtidig problematiserer museet denne betegnelsen og viser at verken jøder eller buddhister selv ville kalle sine rom hellige. IKM forholder seg med

andre ord til en religionshistorisk forståelse av hellige rom. Det vil si rom som hovedsakelig forbeholdes kultisk aktivitet, og som beskyttes gjennom rituelle forskrifter for adgang og tilstedeværelse (Katalogen, s. 11-13). Det vil igjen si at i slike rom foregår det handlinger som de religiøse vil beskrive som hellige, og som har som mål å gi dem kontakt med hva de oppfatter som hellig. Religionshistorisk kan hellig defineres som "den spesielle egenskap som de mennesker, dyr, ting, steder, handlinger, ord og institusjoner har som er i forbindelse med guder eller med en virkelighet som sprenger dagliglivets erfaringsrammer" (Kværne & Vogt 2002, s. 139). Det vil si at IKM forsøker å gjenskape rom hvis formål er tilegnet en annen virkelighet, en virkelighet som ikke kan studeres empirisk og som egentlig bare kan oppleves av de religiøse selv. Et museum kan selvsagt aldri gjenskape virkeligheten, og en utstilling vil alltid representere en kopi som igjen representerer en tolkning. Utstillingen "Våre hellige rom" har imidlertid et usedvanlig høyt ambisjonsnivå, det vil si å fremstille en tolkning av det som ikke kan studeres eller erfares direkte av utenforstående – av noe som verken er synlig eller kan sammenfattes i ord. Det er selvfølgelig umulig, men IKM har valgt å kopiere "åstedene" for det hellige, og de har valgt å representere en uttalt respekt for de religiøses prosjekt. Dette bidrar til å gi utstillingen en atmosfære som – i hvert fall i meg som religionsforsker – fremkaller noe av den samme ærbødighet jeg ofte opplever når jeg besøker kirker, moskeer eller templer. Men igjen – hva er det som skaper denne? Er det vissheten om folks engasjement i noe som ikke egentlig kan fattes? Er det en spesiell og god stillhet i rom hvor folk eigner seg til bønn? Eller dreier det seg om ren høflighet hos en godt oppdratt forsker?

Hellighet og pluralisme

Hva man tradisjonelt har betegnet som hellig, synes å få stadig mindre plass i det offentlige rom. Viljen til å omgi det hellige med en spesiell beskyttelse synes heller ikke lenger å være til stede. I ytringsfrihetens navn synes slike beskyttelsesmekanismer å bli oppfattet som udemokratiske sensurtiltak. Dermed blir det ekstra interessant at hellighetsbegrepet gjenintroduseres for å legitimere nettopp retten til ikke å respektere hva hellighetsbegrepet opprinnelig betegner. Nå er det ytringsfriheten som beskrives som hellig og i pakt med dette tilskrives individet en ukrenkelig rett til også å krenke og såre andres ideer om hva som er hellig. En slik argumentasjon gir assosiasjoner til den type religiøse som er villige til å ødelegge andres helligheter for å beskytte sine egne, og som derfor ikke klarer å akseptere demokratiske grunnpilarer som ytringsfrihet og religionsfrihet. Det er ironisk at ytringsfrihetens geriljaforkjempere henter nettopp det religiøse grunnbegrepet *hellig* for å kjempe for sin sekulære rett til å krenke det hellige. Det indikerer at ideen om det hellige fortsatt eksisterer også blant dem som opprettholder ideen om Norge som "et av verdens mest sekulære land". Men en slik forståelse av ytringsfrihet og hellighet synes lite egnet i pluralistiske samfunn.

IKM viser derimot en helt annen hold-

ning. Utstillingen "Våre hellige rom" representerer et modig prosjekt, og det er å håpe at museet lykkes i å inspirere til refleksjoner rundt forholdet mellom hellighet og pluralisme. I arbeidet med å videreutvikle et genuint demokratisk pluralistisk samfunn, synes dette å være helt sentrale begreper.

Noter

1. Dette ble opplyst av en av omviserne i Ahl-e-sunnat da jeg besøkte moskeen like etter åpningen.
2. Da kommunismen falt og religionsutøvelse igjen ble fullt ut mulig, ankom det samtidig mange misjonærer som representerte ulike kirkesamfunn. Dette skapte sterke reaksjoner i Den ortodokse kirke i flere land. Særlig i Russland har det vært, og er, sterke reaksjonene på hva ortodokse oppfatter som brudd med kristen territorieforståelse.

Referanser

Kværne, Per & Kari Vogt (red.) 2002. *Religionsleksikon*. Oslo, Cappelen Akademisk Forlag.

Utstillingskatalogen 2007. *Våre hellige rom*. Oslo, Interkulturelt museum.